

Особено внимание заслужава развитото в книгата схващане за ритмично-интонационния строеж на произведенията на Евтимий Търновски и на неговите ученици и последователи Киприан, Григорий Цамблак и другите представители на школата. Мнението на Рикардо Пикьо за съществуването и разделянето на средновековния авторски текст на ритмично-интонационни цялости, наречени „коли“ и „изокони“, не само се споделя от проф. Русев, но и се разгръща и обособява с нови съображения и конкретни наблюдения над строежа на творбите. Това положение има особена практическа стойност, тъй като подпомага както разчитането и реконструкцията на първоначалните авторски текстове на произведенията на търновските писатели, така и превеждането им на художествен съвременен български език при запазване на тяхната ритмика и мелодичност.

Книгата на проф. Русев за естетиката и майсторството на търновските писатели съдържа не само редица нови и оригинални трактовки по важни страни от тяхното творчество, но тя е извънредно богата и на подказани авторски идеи, постановки, виждания, хрумвания, които безспорно ще привлекат вниманието на други изследвачи и ще стимулират по-нататъшната научноизследователска дейност върху благодатната и неизчерпаема проблематика на Търновската книжовна школа. Проф. Русев имаше не само право, но и дълга да набележи и да постави задачите на бъдещите проучвания върху „търновската проблематика“. От тези все още нерешени в достатъчна степен задачи особено внимание според него трябва да се обърне: 1) на приложението на Евтимиевите естетически и художествени принципи в литературното дело на останалите представители на неговата школа като Йоасаф Бдински, Константин Костенечки и др.; 2) на ролята, мястото и значението на Евтимиевата естетика за развитието на старобългарската литература през следващите векове (XV—XVIII); 3) на традициите на Търновската книжовна школа като цяло в другите балкански и славянски литератури; 4) на необходимостта от истински художествени преводи на все повече образци от литературното наследство на Евтимий Търновски и неговите ученици и последователи, за да могат съвременните читатели да усетят красотата на средновековната литература.

Книгата на проф. Пеню Русев „Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа“ е неговият последен влог както в старобългаристиката, така и изобщо в българската литературна наука. Тя допълва и обогатява познатия ни образ от другите книги и изследвания на нейния автор, утвърждавайки го като личност с многогранны интереси и несъмнени способности за гравитни тези, като учен със свой самобитен и оригинален профил. Последната му книга е не само венец на дългогодишните му занимания с

проблематиката на Търновската книжовна школа, но и достоен завършек на едно голямо научно дело.

Невiana Дончева-Панайотова

„ЛИТЕРАТУРА, ОБЩЕСТВО, КУЛТУРА. ЛИТЕРАТУРНО-СОЦИОЛОГИЧЕСКИ И ЛИТЕРАТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ“ от ДОЧО ЛЕКОВ.
С., Нар. просвета, 1982. 367 с.

В своите посмъртно издадени лекции по история на новата българска литература Боян Пенев за пръв път у нас обрна специално внимание върху ролята на извънлитературните фактори в литературно-историческия процес. Той осветли подробно политическите, икономическите и обществените условия, при които възниква и се развива българската възрожденска литература, очерта физиономията на българските градове, характеризира манастирите като културни средища, проследи развитието на печатарството и книжарството, на журналистиката и театъра, разгледа новобългарското училище и просветното дело като фактор за развитието на литературата, подробно изясни въпроса за външните културни влияния, за преводите и побългаряванията. През изминалите няколко десетилетия след Боян Пенев у нас почти не бе работено в тази насока, тъй като усилията на специалистите бяха съсредоточени главно върху специфичните литературни явления, върху същинския литературен процес. Едва в последно време се забелязва възобновяване на интереса към „околната среда“ на българската литература, към условията, при които протича литературният живот. Едно от най-красноречивите доказателства за това е издадената в края на 1982 г. книга на проф. Дочо Леков „Литература, общество, култура“ с подзаглавие „Литературно-социологически и литературно-исторически проблеми на Българското възраждане“. Още в уводните думи авторът заявява: „Творческият процес, литературните направления и жанрове, поетиката, стилът интересуват много от съвременните литературоведи — приема се общовещно, че при изследването им може да се прояви по-голяма проникновеност и теоретическа далновидност, по-созилен вкус. Далеч сме от мисълта да омаловажаваме проучването на подобни проблеми — българското литературознание чувствава остра необходимост от тях. Но това предполага и изследвания, свързани с въпроси, към които трябва да се подходи литературно-исторически или литературно-социологически. В монографии и други изследвания се засяга проблемът за литературния вкус през Възраждането. Но не са редки случаите, когато се абсолютизират някои от факторите за неговото формиране, пренебрегва се ролята на конкретни общест-

вени институти, на различни категории читатели в този процес. Посочва се въздействието на литературата през Възраждането, като се вземат под внимание спомени на общественици и книжовници, отзиви или бележки в периодичния печат. Но все още остава открит въпросът, как тази литература се социализира, по какъв път достига до училищата, читалищата, женското дружество, как те я масовизират. Приема се от мнозина, че когато става дума за литературната култура през Възраждането, трябва да се имат предвид само литературни издания и творби, че педагогическата, научнопопулярната книжнина е извън обсега и интересите на литературния историк. А това предопределя едностраничността на редица постановки и изводи, не позволява да се проследи историята на проблема, да се стигне до пълноценното му изясняване" (с. 3). Още тук Д. Леков подчертава: „Не безспорното и вече установеното, а „полулитературното“, „периферното“, подценяваното, спорното ни интересува и занимава преди всичко" (с. 4).

Книгата се състои от три основни дяла: I. Литературно развитие. Периоди; II. Литература и общество; III. Литературна култура. Всеки от тези дялове включва няколко по-малки глави.

Първият дял фактически представлява своеобразно въвеждане в историята на българската възрожденска литература. Той съдържа три глави: 1. Преход от стара към нова литература. Приемственост и нови явления; 2. Литературни поколения; 3. Литературни периоди. Макар и накратко, но много сполучливо е представен първоначалният етап в развитието на новата българска литература, нейният „ембрионален цикъл". Опирайки се на конкретните литературно-исторически проучвания от последните години (и главно на ценния труд на Б. Ст. Ангелов „Съвременници на Паясий"), Д. Леков е съумял да очертае сложната картина на българския литературен живот през XVII—XVIII и началото на XIX в., когато новите литературни явления се зараждат и покръпват, преди още старите да са напълно отмерили. Наистина това е период на борба между два светогледа, между две различни идейно-естетически системи: светската струя в литературата постепенно се засилва, светското отношение към човека и обществото постепенно измества наследения от средновековното религиозен мироглед. Но тази борба се извършва безшумно, без остри сблъсъци и сътресения. През един продължителен период старата и новата литература се развиват във взаимовъздействие. Като че ли временно примирени, те съжителствуват не само у едни и същи автори, но дори в едни и същи произведения. В периода на прехода от стара към нова литература наблюдаваме редица случаи на взаимни влияния и прониквания. Всичко това е изяснено много добре в първата глава от книгата на Д. Леков.

Може би най-свежа, най-интересна е следващата глава „Литературни поколения". Не

за пръв път се поставя наистина този въпрос в нашето литературознание, но никогато досега той не е бил разглеждан така задълбочено и всеобхватно. Основавайки се на нашумялата в последно време книга на известния полски литературовед Казимеж Вика „Литературни поколения", вземайки също предвид теоретичните постановки на редица чужди учени, проучвали от различни гледни точки проблема за генерациите, Д. Леков изгражда фактически своя оригинална концепция за литературните поколения у нас през епохата на Възраждането. Той разграничава три основни поколения възрожденски писатели: първото — от 20-те—30-те години; с по-видни представители Петър Берон, Васил Априлов, Неофит Бозвели, Неофит Рилски, Райно Попович, Христо Павлович, Емануил Васкидович и др.; второто — от 40-те—60-те години, представено от Н. Геров, Д. Чинтулов, Ив. Богоров, К. Фотинов, П. Р. Славейков, Г. С. Раковски; и третото — от 70-те години, начело с Л. Каравелов и Хр. Ботев (в това най-младо възрожденско поколение влизат и редица писатели, които разгръщат своята литературна дейност в годините след Освобождението (Ив. Вазов, З. Стоянов, Ст. Михайловски, Св. Миларов и др.). Д. Леков е успял да долови най-важните особености, които обединяват и същевременно разграничават едно от друго тези поколения, показал е причините за конфликтите между тях; понякога дори в рамките на едно и също поколение той открива противоречия, свързани пак с възрастови различия (каквото е случаят с конфликта между Ботев и Каравелов); в други случаи посочва предпоставките, които довеждат до „литературно примирие" между поколенията или пък стават причина отделни представители на старото поколение да се присъединят към идейно-естетическата платформа на новото. Трябва да се подчертае, че проблемът за поколенията е извънредно сложен. От само себе си се разбира, че ние винаги можем да се съгласим с оценката на автора за един или друг писател; можем дори да спорим дали само три са поколенията на възрожденските писатели. Но в случая по-важното е друго — чрез своята концепция за поколенията Д. Леков ни дава възможност да погледнем българската възрожденска литература от нов зрителен ъгъл, разкрива нови хоризонти пред погледа на литературния историк. Това е наистина нова дума в българското литературознание.

В края на първия дял са очертани главните периоди в развитието на българската възрожденска литература. Тук в основни линии авторът се придържа към известната периодизация на възрожденската литература, направена от П. Диневков, като внася само отделни уточнения и корекции. Прави впечатление, че той разглежда литературните периоди в тясна връзка с литературните поколения.

Вторият дял — „Литература и общество" — представлява сърцевината на книгата. Той се

състои от четири глави: 1. Задачи и обществени функции на литературата; 2. Писател от нов тип; 3. Културни и литературни средища; 4. Масовизиране на литературата.

Първите две глави, които са твърде кратки, имат за цел да въведат читателя в проблематиката на литературната социология. Тук Д. Левков се спира на двата подхода при проучването на литературните явления — историко-генетичният и историко-функционалният, — разглежда интересния въпрос за промяната на социалната доминанта на художествената творба в зависимост от промяната в обществената ситуация, говори за двупосочната връзка литература — общество, като подчертава не само влиянието на художествените произведения върху читателското съзнание, но и обратното въздействие, което упражнява читателската среда върху съдбата на литературните творби, характеризира основните типове възрожденски писатели.

Проблемът за средищата, в които се развива българската възрожденска книжнина, не е нов за нашето литературознание. Както вече бе отбелязано, още на времето Б. Пенев го осветлява твърде подробно в своята „История на новата българска литература“. Освен това след Б. Пенев, а и още преди него, е писано доста за отделни центрове на българската възрожденска литература и култура. Но на Дочо Левков именно се пада заслугата, че пръв очертава цялостна географска панорама на българския литературен живот през епохата на Възраждането. Той разглежда ролята на манастирите като книжовни центрове (Зografски, Хилендарски, Рилски, Бачковски, Троянски, Етрополски); отбелязва значението на известни български селища (Сливен, Котел, Жеравна, Габрово, Тетевен, Самоков, Свищов, Лом, Русе, Шумен, Пловдив, Охрид, Велес) или на селища, в които е имало българско население (Цариград, Одрин, Солун); отбелязва специално внимание на областите Банат и Бесарабия, където са били съсредоточени компактни маси български преселници; характеризира накратко Букурещ, Браила, Одеса и Москва като средища на българския литературен живот през епохата на Възраждането. Същевременно авторът изяснява причините за водещата роля на отделни центрове през различните периоди на нашето общество и литературно развитие: Одеса през 40-те години, Цариград през 50-те—60-те години, Букурещ през 70-те години. Той се спира и на интересния въпрос за взаимоотношенията на българските книжовни средища в чужбина с културния живот на страната-домакин, говори също и за ролята на страната-домакин като посредник при контакта с литературата и културата на други страни. Д. Левков, разбира се, не си поставя непосилната задача за разгледа изчерпателно и всестранино проблема за литературните и културните средища през Възраждането. В края на третата глава той подчертава: „Комплексното проучване на българските духовни центрове е предстоя-

ща задача на широк кръг от специалисти“ (с. 131—132). В този смисъл извършената от него работа може да се оцени като програма за бъдещи изследвания.

Следващата глава, озаглавена „Масовизиране на литературата“, е основна не само за втория дял, но и за цялата книга (неслучайно и по обем тя е най-голямата — повече от сто страници). Тази глава се състои от няколко раздела, в които подробно е разглеждана ролята в литературния процес на спомоществателите, на периодичния печат, на издателското, печатарското и книжарското дело, на читалищата, на литературните и културните дружества. Писано е наистина доста за значението на тези важни културни институти през епохата на Българското възраждане, но тук те се разглеждат вече от нова гледна точка — като елементи в системата писател — читател, като средство за масовизиране на литературата и културата през Възраждането. Прави впечатление, че в своята работа Д. Левков се основава не само на съществуващите изследвания по тези въпроси, а много често се обръща и към първоизточниците, към конкретния материал в архивите и периодичния печат. Това важи за цялата книга, но е най-характерно именно за тази глава. Тук като че ли авторът „скъсява разстоянието“ спрямо изследвания обект, приближава се плътнo до него, за да види по-внимателно някои важни детайли.

Последният трети дял — „Литературна култура“ — съдържа също четири глави: 1. Преводна литература — възприемане, място и значение в националната култура; 2. Училището и развитието на литературната култура; 3. Създаване на литературна теория, критика и история; 4. Формиране на литературен вкус.

Д. Левков е добре познат като специалист в областта на преводната литература у нас през Възраждането. Сега той ни предоставя едно ново и много интересно изследване, в което преводите са разглеждани в тясна връзка с оригиналната литература. Проследявайки основните етапи в развитието на преводната литература, Д. Левков разкрива участието „и във формирането и развитието на жанровата система на българската възрожденска литература, както и мястото ѝ в различни обществени инициативи. Много задълбочено е разглеждана рецепцията на чуждата литература в България през 60-те и 70-те години на XIX в., като специално е подчертана ролята на литературната критика.

Във втората глава на този дял, както проследява от самото заглавие, се изяснява ролята на училището в развитието на литературната култура през Възраждането. Ако сравним тази глава с аналогичната глава от Боян Пеневата „История на новата българска литература“, ще се убедим колко напред е отишла нашата литературна мисъл в продължение на няколко десетилетия. Тук не става дума толкова за това, че Д. Левков е имал възмож-

ността да се опре на редица проучвания, съществуващи по времето на Б. Пенев, а главно за подхода към проблема; докато изложението в първия труд е предимно описателно, констатино, то във втория е подчертано теоретично, концептуално. Основната теза на Д. Леков е: „пътят, който изминава възрожденското училище, е в определена степен и път, който маркира развитието и етапите на литературната култура през Възраждането“ (с. 265). Тази теза е много добре защитена, илюстрирана с интересни примери от различните периоди в развитието на учебното дело; специално внимание е отделено на дейността на ученическите дружества и на ученическите библиотеки. Прави обаче впечатление, че твърде малко се говори за ролята на училището за масовизирането на литературата (всъщност този важен въпрос е само косвено засегнат). Наистина мястото, където той би трябвало да бъде по-подробно разгледан, е не тук, а във втория дял на книгата, но и там той е незадоволително осветлен (предимно в разделите за спомоществователите, за печатарското, издателското и книжарското дело). Може би авторът съзнателно не е обособил специален раздел за ролята на учебното и просветното дело за масовизиране на литературата, за да избегне известни повторения, но така или иначе получила се е неоправдана празнина, която би трябвало да бъде запълнена при евентуално второ издание на книгата.

Третата глава разкрива следващия много важен етап в развитието на литературната култура — възникването на литературнознание в неговите три основни компонента: литературна критика, литературна история и литературна теория. Д. Леков подчертава водещата роля на критиката в процеса на формиране на литературното мислене, като същевременно отбелязва, че „за диференциация между литературна теория, критика и история през Възраждането е трудно да се говори“ (с. 283). Тази глава фактически е посветена на проблема за връзката и взаимодействието между литературнознанието и самата литература. Това е един твърде сложен процес, който Д. Леков е успял добре да изясни: показал е, от една страна, как литературната критика, литературната теория и литературната история насочват и подпомагат развитието на художествената литература, а, от друга — как самата литература стимулира развитието на българската литературоведска мисъл през Възраждането (всъщност процесът обхваща само последните три десетилетия — 50-те, 60-те и 70-те години).

В последната глава, основавайки се на теоретичните разработки на редица съветски и други чуждестранни специалисти в областта на литературната социология, авторът очертава еволюцията в художествения вкус на българската читателска аудитория през Възраждането. Но може би в случая по-уместно

би било тази глава да се нарича не „Формиране на литературен вкус“, а „Формиране на нов литературен вкус“, тъй като и в предходния период у нас е съществувал определен литературен вкус — читателите на старобългарските литературни творби несъмнено са имали свои критерии за художественост (друг е въпросът, че те са ни оставили твърде малко свидетелства за своите предпочитания). Всъщност тук не става дума за принципно разногласие, а по-скоро за терминологично уточнение, тъй като в хода на изложението Д. Леков недвусмислено подчертава: „Преходът от един тип литература към друг е процес, свързан със създаването на нови литературни норми, на друг литературен вкус“ (с. 312).

Прави впечатление, че в тази глава, както впрочем и повечето от останалите глави на книгата, авторът не си поставя за цел да изясни докрай разглежданите проблеми. Неговата задача е друга — по-скоро да обърне внимание върху важността на тези проблеми, да пропъри пътя към тяхната детайлна разработка в бъдеще. „Поставяме — подчертава той в заключителните думи в края на книгата — някои от неизследваните или малко разработваните проблеми, свързани с литературата и културата на Възраждането, за да посочим, че създаденото в тази област е недовъзстановено, че е необходимо по тези и по други въпроси да работят повече хора, да има дискусии, да се издават монографии и сборници“ (с. 335—336). Подобен подход в никакъв случай не бива да се схваща като методологическа слабост, като израз на творческа безсилие. Ще си позволя да припомня заключителната мисъл към първото издание на известната книга „Поетика на старата руска литература“ на големия съветски учен Д. С. Лихачов: „Нито един от въпросите, повдигнати в тази книга, не може да се смята за окончателно решен. Задачата на книгата е да набележи пътищата на изследванията, а не да ги закрие за движението на научната мисъл“. Подобно на Лихачовата „Поетика“ книгата на Д. Леков е в много отношения пионерска, новаторска. Ето защо подходът му в случая е напълно оправдан.

Внимателният прочит на книгата „Литература, общество, култура“ ни убеждава в плодотворността и перспективността на проучването на българската възрожденска литература в тясна връзка с развитието на обществения живот на нацията. Няма съмнение, че в бъдеще се явят нови изследвания в тази насока, които сигурно ще бъдат по-подробни, по-системни, по-задълбочени. Но Д. Леков има неоспоримата заслуга, че пръв се опитва да обобщи и систематизира литературно-социологическата проблематика на Българското възраждане, поставяйки я на дневен ред пред нашата литературно-историческа наука.

Илия Тодоров